

Jan Gliściński

"Morte e immortalità nella catechesi dei Padri del III-IV secolo", pod red. S. Felici, Roma 1985 : [recenzja[]

Collectanea Theologica 57/1, 173-175

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE

Morte e immortalità nella catechesi dei Padri del III—IV secolo, praca zbiorowa pod redakcją S. Felici, Roma 1985, Libreria Ateneo Salesiano, s. 292.

Podstawowym wymiarem ludzkiej egzystencji jest bez wątpienia perspektywa śmierci. Rzeczywistość tę okrywa jednak głęboka tajemnica, zwłaszcza w tym, co odnosi się do życia pozagrobowego. Jest więc śmierć jednocześnie i zagadką, z rozwiązaniem której starał się człowiek uporać od dawien dawna.

Przeświadczenie o istnieniu życia pozagrobowego było, z nielicznymi może wyjątkami, bardzo żywe w starożytności grecko-rzymskiej, ale dopiero chrześcijaństwo przyniosło ze sobą jako absolutne *novum* wiarę w wieczne trwanie człowieka stworzonego w czasie, nie będącą wynikiem jakiegoś spekulatywnego rozumowania, lecz prawdą pochodzącą z Objawienia Bożego.

Książka, którą tutaj prezentujemy, jest zbiorem referatów wygłoszonych na siódmym już z kolei sympozjum patrystycznym, organizowanym od 1978 r. przez wydział literatury chrześcijańskiej i klasycznej Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego w Rzymie, które odbyło się w dniach 16—18 marca 1984 roku. Tematem, jakim tym razem się zajęto, była problematyka śmierci i nieśmiertelności w przekazie katechetycznym Ojców Kościoła III i IV wieku.

Wybrano ten właśnie okres starożytności chrześcijańskiej nie tylko z tej racji, że spotykamy się w nim z wieloma wybitnymi duszpasterzami i nauczycielami wiary, ale głównie dlatego, iż mamy w nim do czynienia z dojrzałą doktryną eschatologiczną, znajdującą swoje odbicie zwłaszcza w katechezie patrystycznej.

Autor pierwszej relacji, S. D'Elia wprowadza nas w świat grecko-rzymskiej starożytności, ukazując niektóre ważniejsze aspekty pogańskiej eschatologii, z którą zetknęli się Ojcowie. W celu przedstawienia tego zagadnienia sięga do Homera, Platona, platończyków, perypatetyków i stoików, przekonanych o istnieniu życia pozagrobowego, jak również do Demokryta, Epikura i Lukrecjusza, dla których wiara w nieśmiertelność duszy była pozbawiona sensu.

A. Quacquarelli biorąc za podstawę swoich rozważań dwa pisma sw. Cypriana *O śmiertelności* i *List do Tybarytów*, za pomocą których biskup Kartaginy pragnie wlać do serc chrześcijan dotkniętych wybuchem zarazy i prześladowań balsam nadziei na rychłe ich spotkanie się z Chrystusem, omawia problem gotowości pójścia na śmierć męczeńską za wiarę. Autor tej relacji zwraca szczególną uwagę na piękno prozy Cypriana, przyrównując ją do utworu muzycznego.

Ukazania śmiałej koncepcji śmierci i nieśmiertelności u Orygenesusa podejmuje się H. Crouzel, który przedstawiając oryginalne ujęcie tych zagadnień u genialnego aleksandryjczyka, omawia kolejno trzy rodzaje śmierci, tj. dobrą, złą i obojętną, jak też dwa typy nieśmiertelności, wywodzącej się w pierwszym przypadku z samej natury duszy ludzkiej, w drugim zaś będącej dziełem Bożej łaski.

O ostatecznym przeznaczeniu człowieka w świetle dzieła Arnobiusza Starszego pt. *Adversus nationes* informuje B. Amata. Jest to — jak mówi autor — „eschatologia chrystocentryczna, silnie oparta o osobę i posłannictwo Chrystusa, będącego dla człowieka jedyną nadzieją i wybawcą od przeznaczenia śmierci” (s. 62). Nawet jeśli jest ona trochę archaiczna, to jednak głosi orędzie aktualne dla ludzi wszystkich czasów.

M. G. Bianco dokonuje analizy centralnego tematu u Klemensa Aleksandryjskiego, tj. Logosu, stanowiącego lekarstwo nieśmiertelności (*Propr.* 10, 106, 2). Autorka tej relacji podkreśla, że jest to katecheza dotycząca nie tyle nieśmiertelności, co raczej zmartwychwstania. Klemens bowiem bardziej zaprasza człowieka do tego, by jego ziemskie życie było przeniknięte obecnością Logosu Bożego, będącego lekarstwem, które go wybawia od śmierci wiecznej, aniżeli wykląda mu doktrynę o nieśmiertelności.

Do Orygenesisa, albo raczej do kontrowersji, jaka się wywiązała wokół lansowanej przez niego koncepcji duchowej formy ciała po zmartwychwstaniu, powraca C. Riggi, który rozpatruje ten problem w oparciu o poglądy dwóch znanych przeciwników takiego ujmowania sprawy, tj. Metodiego z Olimpu i Epifaniasza z Salaminy. W odróżnieniu bowiem od Orygenesisa stawiali oni znak równości pomiędzy ciałem po zmartwychwstaniu a ciałem ludzkim.

Bogactwo myśli na temat śmierci zawarte w listach św. Hieronima i św. Augustyna ukazują kolejno P. Baiesi oraz M. G. Mara. Obaj autorzy podkreślają, że chociaż pisma te stanowią swoiste go rodzaju *consolationes*, to są jednak one zarazem katechezą przygotowującą człowieka na spotkanie się ze śmiercią, jak też medytacją nad nią.

R. Iacò angeli przedstawia temat nieśmiertelności w oparciu o ukazane w sposób mistyczny zaślubiny duszy z Chrystusem w dziele św. Ambrożego *De Isaac*, zaś C. Moreschini zatrzymuje się nad duchowością św. Grzegorza z Nazjanzu, wypływającą z tzw. *meditatio mortis*. Jak w pierwszym przypadku zostaje wydobyte na jaw *mysterium fascinosum* spotkania się oblubienicy ze swoim Oblubieńcem, tak w drugim podkreślona jest obecność *mysterium tremendum*.

Po tych rozważaniach o charakterze doktrynalnym przeprowadzonych w oparciu o metodę historyczną, filologiczną i literacką przychodzi kolej na dwie relacje natury interdyscyplinarnej. A. M. Triacca przytacza i omawia liturgiczne świadectwa wiary w życie nieśmiertelne na podstawie anafor pochodzących z IV wieku. Autor ukazuje współzależność zachodzącą pomiędzy *lex credendi, orandi et vivendi*. Następnie S. Maggio przedstawia w obszerniejszy sposób różnorodne świadectwa archeologiczne, ukazujące postawy chrześcijan w pierwszych wiekach wobec śmierci i życia pozagrobowego.

Dwie ostatnie relacje dotyczą czasów bardziej nam współczesnych. Pierwsza, której autorem jest F. Dante, na przykładzie bractwa s. Giovanni Decollato omawia temat pomocy duchowej niesionej przez tego typu instytucje ludziom skazanym wyrokiem sądu na karę śmierci. Druga, pióra S. Palumbieri, dotyczy poglądów na temat śmierci i nieśmiertelności u niektórych przedstawicieli neomarksizmu, egzystencjalizmu i spirytualizmu egzystencjonalnego, jak też podaje najbardziej rozpowszechnione zwyczaje pogrzebowe.

Może nieco szokować to nagłe przejście od odległej starożytności do czasów nam bliższych. Jest to jednak posunięcie zamierzone, mające na celu wykazanie kontynuacji myśli eschatologicznej na przestrzeni wieków oraz skuteczności oddziaływania katechezy patrystycznej na wiarę i życie późniejszych pokoleń. Pragnie się w ten sposób zaprosić również współczesnego człowieka do owocnego dialogu na temat odwiecznej tajemnicy życia, śmierci i nieśmiertelności.

Publikacja ta stanowi niemałą pomoc dla specjalistów z dziedziny patrystyki, katechetyki, teologii czy antropologii. Z czysto praktycznego punktu widzenia szkoda tylko, że nie wszędzie zastosowano ten sam system podawania bibliografii, co jednak, gdy się weźmie pod uwagę tak zróżnicowane grono autorów, reprezentujących odmienne środowiska naukowe, jest chyba brakiem do wybaczenia.

Dla pełniejszej informacji podajemy jeszcze tytuły akt wcześniejszych sympozjów patrystycznych, organizowanych przez Papieski Uniwersytet Salezjański w Rzymie, które ukazały się w minionych latach nakładem wydawnictwa LAS (Libreria Ateneo Salesiano) pod red. S. Felici. A oto one: *Valori attuali della catechesi patristica*, Roma 1979, s. 218; *Cristologia e catechesi patristica*, Roma 1980, t. 1, s. 264; *Cristologia e catechesi patristica*, Roma 1981, t. 2, s. 200 + 8 il.; *Ecclesiologia e catechesi patristica (Sentirsi Chiesa)*, Roma 1982, s. 348 + 18 il.; *Spirito Santo e catechesi patristica*, Roma 1983, s. 304; *Catechesi battesimali e Riconciliazione nei Padri del IV secolo*, Roma 1984, s. 162 + 10 il.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa

Dizionario patristico e di antichità, praca zbiorowa pod redakcją A. Di Bernardino, Casale Monferrato 1984, Marietti, tom II: G—Z, s. 1108 + XXIII.

W 6—7 numerze „Vox Patrum” (Lublin 1984, s. 438—441) ukazała się recenzja pierwszego tomu tego dzieła (hasła A—F), której autorem jest T. Gołgowski. Wydanie drugiego tomu *Dizionario* pozwala na dokonanie nieco pełniejszej oceny jego układu i treści, mimo iż nie wyszedł jeszcze tom trzeci, na który, według zapowiedzi wydawców, mają się składać atlas patrystyczny i generalny spis rzeczy.

Hasła zawarte w tym słowniku dotyczą w większości osób, te zaś, które mają charakter tematyczny, skupiają swoją uwagę głównie na ważniejszych doktrynach, nazwach geograficznych, prądach kulturalnych, sektach chrześcijańskich, wydarzeniach historycznych, jak również na istotniejszych przejawach życia zakonnego, liturgii, duchowości i na zabytkach archeologicznych.

Spośród haseł osobowych zawartych w pierwszym tomie *Dizionario* szczególniejszą uwagę zwracają na siebie te z nich, w których przedstawiciele wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa znaleźli swoje szersze omówienie. Dotyczy to przede wszystkim takich postaci jak: św. Atanazy, św. Augustyn, św. Bazyli Wielki, św. Cyprian, Pseudo-Dionizy Areopagita, Donat z Kartaginy, św. Efreem, Euzebiusz z Cezarei i Klemens z Aleksandrii. W drugim natomiast tomie więcej miejsca poświęca się następującym Ojcom: św. Hieronimowi, św. Hilaremu, św. Grzegorzowi z Nazjanzu, św. Grzegorzowi z Nyssy, św. Ireneuszowi, św. Janowi Złotoustemu, Orygenesowi i Tertulianowi.

Przy opracowywaniu powyższych haseł autorom pozostawiono, jak się wydaje, dość dużo swobody. Wystarczy bowiem porównać ze sobą biogramy św. Atanazego, św. Augustyna i św. Bazylego, by się o tym przekonać. Wielkiego gromiciela arianizmu przedstawiono w oparciu o jego młodość, wychowanie, biskupstwo, pisma i teologię (G. C. Stead), sylwetkę biskupa Hippony ujęto w trzech punktach: I. *Zycie* II. *Człowiek* III. *Myśl* (A. Trapè), w przypadku natomiast wielkiego kapadoccyzka zwrócono uwagę na następujące sprawy: pierwsze publikacje, biskupstwo i działalność w Cezarei, aktywność ekumeniczną, działalność kanoniczną, kulturę helleńską, liturgię, dzieła mniejsze i nieautentyczne, śmierć i elogia żałobne (J. Griboumont).

Podobnie przedstawia się sprawa z niektórymi hasłami tematycznymi, czego przykładem mogą być nazwy geograficzne. Ukazując takie ośrodki starożytnej myśli i kultury chrześcijańskiej jak Aleksandria, Cezarea Palestyńska i Antiochia, przy pierwszym z nich zwrócono uwagę na miasto, szkołę, sobory i archeologię, przy drugim na początki chrześcijaństwa i archeologię, przy trzecim natomiast na historię, sobory, schizmę, liturgię, szkołę i archeologię. W związku z tym rodzi się pytanie: czy szkoła założona przez